

Buteni, județul Arad (1791-1930)

Buteni, Arad County (1791-1931)

*Corina Bejan Vașca,
Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" din Arad*

Abstract

By establishing the Romanian confessional school (1791) and the orthodox deanery (1793), the economic, social, political and cultural evolution turns Buteni in an important center, confirmed in 1834 as „plain town”, and after the Great Union, it was declared „plasa”, subdivision of a county. Between 1927-1929 the imposing Orthodox Cathedral was built.

Key words: *Romanian nation, development, school, union.*

„Fruntașa comună Buteni”, județul Arad, cum era numită de ziarele timpului înainte și după 1918, la anul 1834, într-o hartă existentă la Primăria Buteni, este atestată în limba maghiară, ca „oraș de câmpie”: **BUTTYIN M. VAROSA**.

Desele cumpărări și vânzări ale Buteniului și trecerea lui de la un proprietar la altul au avut un impact negativ în evoluția economică și socială a localității și a locuitorilor săi. Aceștia, în mare majoritate români ortodocși, au avut din 1793 un protopopiat al Buteniului, cel dintâi preot protopop fiind Gavril Bucatoș (1783-1811). De menționat că timp de peste un secol și jumătate – mai exact 166 de ani –, acest protopopiat a avut 13 protopopi, plus încă trei administratori protopopești și a reușit să înfrunte noianul de vicisitudini de toate felurile prin dârzenia cu care a știut să apere credința strămoșească de ritual bizantin. Prin neconțința lor osârdie, Buteniul a reușit să dețină o școală românească confesională (1791) și, respectiv, una de stat, începând din 1920. Primul învățător confesional a fost Ioan Popovici (prima învățătoare a fost Berta Câmpianu, care a funcționat la catedră timp de 5 ani, din 1873 până în 1878).

Începând din 1812, la Arad a fost fondată școala Preparandială Ortodoxă Românească, rod al unor îndelungi și statornice eforturi ale celui dintâi important intelectual român ortodox din Imperiul Austriac, „înalt învățatul român” Moise Nicoară, cel care a reușit să facă studii universitare la Pojon (Bratislava) și Viena. El a fost secondat de Dimitrie Țichindeal, parohul literat al Becicherechiului Mic, atât de elogios evocat de poetul

nostru național Mihai Eminescu în poezia *Epigonii*. Cei doi au fost susținuți în această adevărată bătălie politico-diplomatică în favoarea primei școli românești de episcopul romano-catolic din Oradea, Samuil Vulcan, deținător al demnității de „consilier de taină” al împăratului Francisc I. Efectele benefice ale instituției de la a cărei inaugurare am aniversat în 2012, două secole de neîntreruptă existență, s-au remarcat prin neconținutul șir de dascăli și preoți, vajnici apărători ai demnității noastre naționale și a dreptei credințe strămoșești¹.

Învățătorii acestei prime școli „pedagoghicești românești” s-au dovedit a fi adevărați deschizători de drumuri pentru urmașii iobăgimii românești, clasă socială menținută secole la rând în neștiință de carte. Tot mai mulți fii de țărani au început să se instruiască în școlile confesionale, precum cea a Buteniului, dând naștere unei noi entități în Transilvania - *intelectualitatea românească*.

Un reprezentativ exponent al acestei școli devenise și fiul preotului Ioan Gurban, din Buteni, al cărui prenume era Constantin. El s-a format intelectualicește la școala Preparandială din Aradul Vechi. Susținut de o capacitate intelectuală de excepție, acesta a urmat treaptă cu treaptă în cariera preoțească, ajungând la înalta demnitate de protopop, concomitent cu numirea sa în elevatul post de *director duhovnicesc* al școlii din Arad, pe care o absolvise cu ani în urmă. Înzestrat cu talent pedagogic, protopopul a sesizat că la Școala confesională din Mânerău, unul dintre elevi avea un auz muzical deosebit de dezvoltat. Acel copil era orfan, ca urmare a decesului părintelui său, învățătorul confesional Petru Vidu. Prin părinteasca ocrotire a lui Constantin Gurban, Ion Vidu a fost înscris la Școala preparandială arădeană, după ce a încheiat în Buteni ultimele două clase primare, iar mai apoi și-a desăvârșit pregătirea muzicală la nivel de Conservator.

Prin statornică preocupare a părintelui protopop, originar din Buteni, „orfantul din Mânerău” a devenit compozitorul și dirijorul de coruri Ion Vidu, fondatorul muzicii corale culte românești. Prin melosul lor, creațiile muzicale corale ale renumitului compozitor Ion Vidu au reușit să dobândească perenitatea și fac astăzi parte din arhiva muzicală de aur a componisticii românești din secolul al XIX-lea.

¹ Doru Bogdan, Liviu Mărghitan, *Țichindeal, gură de aur*, Arad, Editura „Viața arădeană”, 2006.

Există informația, pe care nu am avut putința de a o verifica, potrivit căreia, Ion Vidu, în amintirea anilor copilăriei petrecuți la Buteni, ar fi compus o piesă muzicală al cărei titlu este „Hora butinceană”.

Tot de personalitatea butinceană a părintelui protopop Constantin Gurban se leagă și episodul istoric de mare însemnătate al trecerii prin localitate a lui Nicolae Bălcescu, pe care l-a și găzduit în casa parohială, conform tradiției locale.

În ceea ce privește desfășurarea în Munții Apuseni și Zărand a evenimentelor revoluționare ale anilor 1848-1849 – acolo unde a luptat “oastea moțească” fondată și dirijată în bătălii de prefecții și tribunii aleși de Avram Iancu, supranumit de apropiații săi „ghinărarul” – considerăm că este absolut necesară o nouă clarificare referitoare la expansiunea în teritoriu a confruntărilor armate dintre trupele generalului polonez Iosif Bem, aflat în slujba revoluției ungare, și formațiile cvasimilitare ale românilor care îl aveau în frunte pe avocatul „Iancu din Vidra”.

Sub influența concepției materialist-dialectice potrivit căreia adevărata istorie este cea a luptelor revoluționare „de clasă”, în perioada dintre constituirea în 1947 a Republicii Populare Române și marea cotitură politică și socială din decembrie 1989 din țara noastră, lucrările de istorie prezentau răscoalele și revoluțiile care au avut loc de-a lungul timpului într-o lumină exagerată, accentuându-le nejustificat amploarea. Ca urmare a unor astfel de exagerări, s-a emis și părerea că la o dată neprecizată din anul 1848, ar fi trecut prin Buteni formații de luptă ale lui Avram Iancu, ceea ce nu s-a întâmplat în realitate.

Relativ recent, în anul 1995, în numărul de debut al periodicului orădean „Munții Apuseni”, a fost publicat un foarte documentat articol, bazat pe noi puncte de vedere eliberate de concepții și prejudecăți conjunctural politice, al cărui autor este domnul Grigore Bartoș. Conform minuțioaselor date pe care le conține materialul de mai sus, în teritoriul sud-vestic al perimetrului Apusenilor, apărarea românilor era încredințată Legiunii Crișana, formație principală de luptă a armatei lui Avram Iancu, care se afla sub comanda avocatului Ioan Buteanu (să nu se creadă că era originar din Buteni, el fiind născut în Maramureș, în Șomcuța Mare, anul 1821. S-a stabilit la Abrud, unde practica avocatura, n.n. - C.B.V.).

Cu legiunea română ce-i fusese încredințată de către Avram Iancu, avocatului îi revenea misiunea de a apăra Valea Crișului Alb. Datorită facilității de pătrundere spre interiorul Transilvaniei a văii largi și netede a acestui râu, respectiva cale de acces a fost „preferată” de grosul armatei

ungare trimisă de Nicolae Kossuth să înfrângă rezistența opusă de moșii din Apuseni.

Din acest considerent, prefectul Buteanu și-a stabilit zona de contact cu vrăjmașul la Hălmagiu, punct pe care lăncerii comandați de el nu l-au depășit spre vestul localității. Mai mult decât atât, pe durata luptelor, fiind atacați de forțe care, nu numai prin armament, ci și numericeste erau net superioare grupării conduse de Ioan Buteanu, moșii s-au retras și mai spre est, încercând să-i oprească pe adversari la Baia de Criș și Țebea. În acest sector, pe toată durata luptelor, românii au fost în permanență pe poziții defensive; în niciun caz nu putea fi vorba de o respingere atât de mare spre vest a armatei maghiare, încât lăncerii moși să fi ajuns la Buteni. Ca dovadă, de-a lungul întregului material citat, numele Buteniului nu figurează în niciun fel, rezultând clar că cele spuse despre acel eveniment nu s-au bazat pe vreo argumentare cât de cât veridică.

Am ținut să facem această precizare pentru a nu mai prelua și perpetua un fapt care nu s-a petrecut în realitate.

Marele Bălcescu a înscris în opera sa luminoase rânduri despre călătoria sa în tabăra oștirii lui Avram Iancu, impresii pe care și le-a format, presupunem noi, și în succintul său popas la Buteni, unde s-a întâlnit și a conversat cu eruditul protopop Constantin Gurban, conform tradiției locale.

Iată, în cele ce urmează, acel deosebit de mișcător pasaj: „În acea vreme, când inima îmi era zdrobită, căci din toate părțile vedeam naționalitatea română călcată și zdrobită de dușmani străini, fusei fericit a găsi acolo (în Apuseni), pe acele piscuri uriașe, pe deasupra norilor, o naționalitate și o viață românească înfocată și puternică. Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat și binecuvântat de toți acei țărani, când le spusei că am venit să le aduc urări de noroc și izbândă din partea fraților lor din țară, minunați de vitejia lor! În ce tăcere adâncă mă înconjurau și mă ascultau ei, când le vorbeam de puterea nației române, de numărul ei, de întinderea pământului ce i-a dat Dumnezeu și de ursitele (perspectivele) cele mărețe ce o aștepta în viitor! Seara, după ce toată ziua străjuiau potecile, se hărțuiau și se luptau cu dușmanul, îi vedeai adunați trâmbe-trâmbe (grupuri-grupuri) pe lângă focuri, care povestind întâmplările zilei și acele trecute, care dănțuind împrejurul flăcărilor, care zicând din fluiere, buciume și cimpoaie”².

Prezența în acele ceasuri de foarte grea cumpănă pentru întreaga suflare românească din Ardeal a istoricului, economistului și politicianului Nicolae Bălcescu, a constituit fără niciun dubiu, pentru cei din Buteni, un

2. Nicolae Bălcescu, în *“Munții Apuseni, II”*, 1996, p. 5.

episod istoric care a dăinuit prin vreme atât în familia protopopului Gurban, cât și în memoria butincenilor de origine română. Prin revoluția declanșată în Imperiul Austriac, Kosuth Lajos intenționa să restaureze regatul ungar al lui Ștefan cel Sfânt și să țină în continuare celelalte naționalități în starea de inferioritate din neagra perioadă medievală. Din acest motiv, el amenința națiunea română din Ardeal cu genocidul³.

Cu siguranță că și în Buteni, Nicolae Bălcescu – orator înăscut și autor al celei dintâi lucrări din epocă referitoare la Mihai Vodă Viteazul și la fulminanta unire realizată sub sceptrul său – a vorbit gazdelor sale despre puterea nației române, despre numărul ei însemnat, despre impresionanta întindere a spațiului geografic în care de veacuri viețuia națiunea română precum și despre viitorul acesteia. La rândul lor, au existat și români din Buteni care au înțeles să își dea obolul pentru o cauză națională.

În anul 1872, persoane din intelighenția românească din Transilvania, cunoscătoare a handicapului economic al compatrioților lor față de naționalitățile săsească și maghiară, au pus bazele „Institutului de Credit și Economii «Albina»”. Pentru ca noua bancă românească să devină operabilă era necesar să fie achiziționate în principat un număr de “acțiuni financiare”, pe al căror temei să poată fi acordate credite.

Este demn de menționat că în dificila muncă de explicare în masă a rolului băncii românești „Albina” s-au implicat în primul rând preoții ortodocși, asumându-și rolul de colectanți ai „acțiunilor”.

În zona Crișului Alb și-a asumat această misiune protopopul din Hălmagiu, Ioan Groza. La îndemnul său au răspuns și trei dintre cei mai înstăriți români butinceni, înscriindu-se fiecare pentru cumpărarea unei acțiuni⁴.

Ar putea părea cuiva, acum, că trei acțiuni achiziționate nu însemnau mare lucru, dar menționăm că în multe localități ale comitatului arădean au existat mari temeri din partea locuitorilor și, ca urmare, acolo nu s-a achiziționat nicio „acțiune”.

În vara anului 1911, deoarece, la alegerile pentru ocuparea locurilor de deputați în parlamentul budapestan al Ungariei, ținute în luna iunie a anului 1910, Partidul Național Român din Transilvania nu a reușit să își

3. Grigore Bartoș, *Aspecte militare ale revoluției de la 1848-1849 în arealul Munților Apuseni*, în: *ibidem*, I, 1995, Oradea, p. 46-75.

4Radu Ardelean, *Contribuții arădene la fondarea băncii “Albina”*, în “Ziridava”, XXIII, Arad, 2002, p.193-199.

mențină decât cinci deputați, în comparație cu cele 15 locuri dobândite în alegerile anterioare (1906), s-a hotărât ca în diferite localități cu populație dens românească, în fața unor mase de locuitori, să se discute motivele aceluși insucces electoral⁵.

Una dintre adunările postelectorale, de bilanț politic, a fost organizată la Buteni, într-una din duminicile lunii noiembrie a anului 1911.

Iată descrierea acelei manifestări politice românești, ținută în fața butincenilor:

„Cu trenul motor de la Arad au plecat, spre Buteni, Teodor Mihali, președinte al Clubului Deputaților Români și vicepreședinte al P.N.R., Vasile Damian, deputatul ales al Băii de Criș, dr. Romul Velicu și Cornel Lazăr din partea ziarelor arădene «Românul» și «Tribuna».

În gara Șebiș sunt întâmpinați de avocatul Aurel Grozda, care le adresase un cuvânt de bun sosit.

Îi răspunde Teodor Mihali, după care oaspeții și gazdele, urcați în 20 de trăsuri, pleacă înconjurați și conduși de un mândru banderiu de călăreți și se îndreaptă către Buteni.

După servirea unui mic dejun la avocatul Aurel Grozda, înalții oaspeți merg la biserică, la slujba oficiată de preotul Iuliu Bodea, administrator protopopesc.

După slujbă, delegații P.N.R. și cei 1000 de oameni adunați se îndreaptă spre piața din fața Băncii „Codru”, unde s-a desfășurat adunarea deschisă de preotul Iuliu Bodea. Apoi, Teodor Mihali s-a referit la erorile mișcării naționale, la rolul deputaților români în parlament, la necesitatea acordării votului universal, la încercările de maghiarizare forțată, la viitoarea campanie de alegeri.

La Buteni s-au primit telegrame de felicitare adresate adunării, din partea lui Vasile Lucaciu, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Terențiu Oprean (protopop din Cenadul Mare) și a deputatului „Pap de la Viena”.

În anul 1912 a avut loc un alt eveniment la care au luat parte numeroși butinceni, deși faptele s-au întâmplat în reședința de comitat, care era orașul Arad.

La debutul zilelor de vară ale celui de-al doilea an din deceniul secund al secolului al XX-lea, în gazeta românească arădeană „Românul”, condusă de Vasile Goldiș, apăruseră, la intervale de timp egale, chemări adresate îndeosebi satelor și comunelor cu populație majoritar românească

⁵ Ioachim Lazăr, *Adunarea populară de la Buteni din anul 1911*, în “Ziridava”, XXIII, Arad, 2002, p. 227-233

din comitatul arădean: „VENIȚI LA ARAD! VLAICU SBOARĂ! FACEȚI SĂ RĂZBEASCĂ MAREA VESTE PRETUTINDENI!”.

Cei din Buteni și din împrejurimi care voiau să meargă la mitingul aviatic de la Arad, puteau să plece din gara Sebiș cu trenul ce pleca la ora 5⁵⁰ dimineața de la Brad, ajungând la 11⁰⁸ în Arad.⁶ Nu știm câte persoane din Buteni au mers atunci la Arad, însă din toată episcopia arădeană erau prezenți pe terenul de zbor circa 25.000 de spectatori. Această mulțime de români care a făcut să intre în panică organele administrative austro-ungare ale Aradului, a fost cuprinsă de un incredibil de mare entuziasm când a văzut că un român, aparținând celor umiliți și obidiți de secole în propria lor țară, zbura semeț și sigur, aidoma unui vultur carpatin, cu steagul tricolor prins pe aripă, săgetând văzduhul la înălțimi amețitoare, unde executa viraje într-atât de îndrăznețe încât însuși vlădica Episcopiei arădene făcea semnul crucii și-l „îndrepta” spre aparatul de zbor pilotat de Aurel Vlaicu.

Câmpul de zbor vuia de-a dreptul de uralele mulțimii care părea că nu mai puteau fi oprite. „Ura! Ura! Trăiască Vlaicu!”, se striga la unison din mii și mii de piepturi.

Ziarul „Românul” în numărul de marți, 16 iulie 1912, la rubrica „Omăgiu lui Vlaicu” menționează că în ziua zborului de la Arad, inginerul Aurel Vlaicu a primit telegrame de felicitare expediate din Viena, Tileagd, *Buteni de Criș* (subl. ns.) și Sângeorgiul român.

În telegrama expedită din Buteni și semnată de Perva – învățător (era Petru Perva care a predat la Școala confesională din Buteni, din anul 1895 și până în 1923, n.n. - C.B.V.) – și de Radu, de profesie măsar = tâmplar, lemnar (cf. srb. *stolar* < stô(l) < masă).

La apelul ziarului „Românul” de a se colecta din Transilvania suma necesară construirii celui de al treilea prototip de aeroplan de către inginerul Aurel Vlaicu, într-una dintre listele de subscripții figurează și butincenii Ion Sferdeanu, Ștefan Penuș și Arcadie Cacinca, iar din Hălmagiu, Dr. Teodor Papp (fiecare dintre aceștia a donat în parte câte 20 de coroane, n.n. - C.B.V.).

Dar aeroplanul „A. Vlaicu III” nu s-a mai finalizat deoarece, în data de 13 septembrie 1913, inginerul aviator Aurel Vlaicu, în tentativa de a trece Carpații în zbor, a avut un accident la Bănești, lângă Câmpina (jud. Prahova) și a încetat din viață.

⁶ Liviu Mărghitan, Aurel Vlaicu, *Asociațiunea Astra și Aradul*, Timișoara, Editura Miron, 1994, passim.

Se mai cere a fi menționat și faptul că un rol important în informarea sătenilor referitor la zborul de la Arad al lui Aurel Vlaicu l-au avut preoții, care, după serviciul divin, le vorbeau enoriașilor despre acel eveniment aviatic deosebit de important pentru toți românii din zona arădeano-zărandeană.

Acest lucru s-a petrecut și în biseclara parohie a Buteniului, care, în 1728, și-a sfințit biserica din lemn cu hramul Buna Vestire.

Biserica din piatră albă, ridicată pe locul celei din lemn, devenită neîncăpătoare, a fost sfințită în 1802 de protopopul Butenilor, Gavril Bucatoș.

La acest nou locaș ortodox a slujit ca preot Ioan Gurban (1841-1898), tatăl protopopului Constantin Gurban, al cărui ginere era preotul de la Buteni, Iuliu Gheorghe Bodea (1894-1939), căsătorit cu fiica protopopului, Constanța.

Revenind la prezența lui Bălcescu în Buteni și la cuvintele sale despre națiunea română, chiar dacă cele rostite de el nu ni s-au păstrat, nefiind la fața locului cineva care să le fi notat, cu siguranță că vorbele ilustrului istoric din Bălceștii Vâlcei penetraseră conștiințele celor de față, întărindu-le credința că în viitor, românii transilvăneni nu vor mai fi o națiune tolerată pe pământul lor strămoșesc.

Roata istoriei, deși nu prea în grabă, ducea însă ineluctabil spre un astfel de deznodământ.

În urma unui atentat reușit, întâmplat la Sarajevo, după oarecare ezitări, Austro-Ungaria în alianță cu Germania, au declanșat în 1914 războiul împotriva Franței, Marii Britanii și Rusiei, care în scurtă vreme a devenit prima mare conflagrație militară mondială.

Cu toate că Regatul României și-a declarat starea de neutralitate față de acest război, o astfel de atitudine era pentru politicienii care orchestrau războiul un cert semnal că Bucureștiul se va orienta spre tabăra celor trei mari puteri aliate ale continentului european, în detrimentul așa-numitelor „Puteri Centrale”.

Consecința unor astfel de prognosticări a fost aceea că românii din Imperiul Austro-Ungar, chiar în vremea în care România se afla în neutralitate, erau etichetați ca prezumtivi trădători ai intereselor patriei Austro-Ungare, iar cei mai periculoși erau considerați cei ce formau pătura intelectualității române ardelenice: juriștii, dascălii, gazetarii și, nu în ultimul rând, preoțimea ortodoxă, mai ales.

În Buteni au fost puși sub o permanentă observație a jandarmeriei maghiare, avocatul doctor Aurel Grozda, învățătorul Școlii confesionale, Corneliu Vodă, precum și preoții Florian Roxin și Iuliu Bodea.

Chiar din prima lună a războiului au fost mobilizați dintre ofițerii de rezervă, aproape în exclusivitate intelectuali români și sârbi. După o foarte sumară instruire pentru cunoașterea tipurilor de armament, aceștia erau încadrați în unități militare destinate să acționeze în prima linie a frontului.

Situația devenise și mai gravă din luna august 1916, când armata regală română, a cărei comandă supremă o avea suveranul României, Regele Ferdinand I, a intrat în război alături de Franța, Marea Britanie și Rusia.

În Transilvania a urmat aducerea sub drapel a învățătorilor școlilor confesionale și trimiterea acestora pe front. Știindu-se că nu existau învățătoare în aceste școli românești, aproape toate instituțiile de școlarizare ale românilor și-au încetat existența, elevii fiind siliți să frecventeze școlile de stat în care predarea se făcea în limba maghiară.

Cu dascălii care, datorită vârstei înaintate, nu mai erau apti pentru serviciul militar, s-a procedat la internarea acestora, ceea ce echivala cu întemnițarea lor în diferite închisori din partea vestică a Ungariei.

În fața acestei situații de închidere a școlilor românești, episcopul Aradului, Ioan I. Papp⁷ a înaintat energice proteste Ministerului Maghiar de Interne, reușind în unele cazuri, nu prea numeroase, să obțină “absolvirea” de obligațiile militare ale unor învățători din cadrul eparhiei arădene. Ca urmare a unui astfel de protest al episcopului au fost demobilizați învățătorii din Moșnița, Pecica și Buteni (în Buteni era dascăl Corneliu Vodă, n.n. - C.B. V.).

Guvernul maghiar de la Budapesta a inițiat o inspectare a celor 250 de școli confesionale. În urma acestei acțiuni s-a formulat acuzația generală că în respectivele școli nu se face educarea tineretului pentru ca acesta să-și manifeste „O mare iubire de țară și de înălțatul împărat”. Din acest motiv, școlile confesionale românești au fost desființate, neluându-se în seamă niciun protest, indiferent de calitatea protestatarului.

Prin specificul profesiei sale, doctorul avocat Aurel Grozda a fost implicat în diferite procese, în calitate de apărător al românilor. El era considerat de către autoritățile comitatului Arad un foarte periculos adversar al Imperiului Austro-Ungar. Fără a se mai căuta capete de acuzare împotriva

⁷ Caius Cuțaru, *Activitatea episcopului Ioan Ignăție Papp, în perioada premergătoare Marii Uniri*, în vol. *Aradul și Marea Unire*, Arad, Editura “Universității Vasile Goldiș”, 1999, p. 206-211.

lui, a fost ridicat de la domiciliu și „internat” în lagărul de la Fertőrákos, loc de detenție situat lângă orașul Sopron.

La fel de indezirabil a fost considerat de către administrația austro-ungară și notarul român din Buteni, Alexandru Sirca, despre care se spunea că nu dă dovadă de iubire a patriei în care s-a născut și că își face cunoscută public aversiunea față de regimul politic din acea vreme.

De un tratament la fel de umilitor era să aibă parte și părintele protopop al Buteniului, Florian Roxin. Cu toate că se situa în fruntea arhierilor din comitatul arădean, funcție care se cerea a fi respectată, s-a pus totuși la cale arestarea sa de către jandarmeria maghiară.

În timp ce citea Evanghelia a șaptea, în Joia Mare a Săptămânii Patimilor, în biserică s-a creat mare tulburare, venind în fugă un trimis al primarului de atunci al Buteniului, Petru Ruja, ca să-l anunțe să fugă și să se ascundă, că a venit o patrulă ungurească, să-l prindă și să-l piardă. Credincioșii au făcut zid de apărare a preotului lor, exemplu ce trebuie cunoscut și de către cei de astăzi, iar acesta a părăsit biserica și a fost ascuns de enoriașii săi⁸.

După încetarea Primului Război Mondial, atât Imperiul Țarist, cât și cel Austro-Ungar s-au destrămat, iar națiunile, care prin forța armelor au fost înglobate în acele teritorii, au revendicat constituirea lor în state naționale independente.

În această deosebit de încordată atmosferă politică europeană, românii din Transilvania istorică, mai numeroși decât toate celelalte naționalități conlocuitoare luate la un loc, au hotărât să se unească cu Regatul României. Sub conducerea Partidului Național Român au fost respinse toate propunerile guvernanților maghiari de a rămâne Transilvania în cadrul unei federații dominată de Ungaria și s-a luat hotărârea organizării unei mari adunări populare a românilor ardeleni, pentru a statuta unirea cu România.

Acel capital eveniment pentru viitorul Transilvaniei și al locuitorilor acesteia a avut loc în data de 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia. Acolo, în fața a peste o sută de mii de români veniți din toate comitatele, prin delegații aleși de popor, *s-a proclamat desprinderea totală și definitivă de Ungaria și includerea Transilvaniei intracarpatică, a Banatului, a Crișanei și a Maramureșului în granițele naționale ale statului român.*

⁸ Corina Bejan Vașca, *Protopop stravofofor Petru Bejan*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010, p. 23.

Românii butinceni i-au ales ca deputați care să îi reprezinte la Alba Iulia pe doctorul în drept Aurel Grozda și pe Vasile Doncea, econom, ambii făcând parte din Cercul electoral al Iosașului, din fostul comitat al Aradului.

Sub conducerea episcopului ortodox al Aradului, Ioan Papp, biserica a avut reprezentanții săi, în calitate de deputați de drept, grup compus din 17 protopopi, între care s-a aflat și Florian Roxin, protopopul de Buteni⁹.

La extrem de dificila organizare a Marii Adunări Populare din Alba Iulia au luat parte foarte numeroși politicieni de frunte din întreaga Transilvanie istorică, fiecare îndeplinind misiunile încredințate de comitetul de organizare.

Între acei foarte importanți organizatori ai repectivei adunări de la Alba Iulia, manifestare fără precedent a românilor din Transilvania istorică, se afla și doctorul în științe juridice, sublocotenent în armata austro-ungară, Alexandru Horga, fiu al unei familii de țărani butinceni. Acesta se înscrișese în Garda Națională Română din Cluj și a contribuit în sate și comune, prin cuvântări rostite cu un mare talent oratoric, aidoma unui tribun al Romei antice, la mobilizarea țărănimii românești de pe văile celor două Someșuri, în vederea deplasării la Alba Iulia în data de 1 Decembrie 1918.

Pentru zelul său patriotic, Alexandru Horga¹⁰ a fost foarte apreciat de liderii Partidului Național Român, Alexandru Vaida-Voievod, Iuliu Maniu, Viorel Tilea ș.a. Drept recompensă pentru modul excepțional de îndeplinire a misiunilor ce i-au fost încredințate, i s-a acordat pe o durată de doi ani o bursă pentru continuarea pregătirii juridice la Facultatea de Drept din capitala Franței.

După ce a obținut titlatura de doctor în drept la Paris, i s-a oferit un loc în Baroul de avocatură din Cluj. În orașul de pe Someșul Mic a devenit un avocat cu o foarte bună reputație. În anul 1930 s-a întors în localitatea natală, rămânând în mijlocul butincenilor săi până la sfârșitul vieții, după ce a cunoscut și viața în temnițele comuniste.

În pofida faptului că marile puteri învingătoare în Primul Război Mondial validaseră hotărârea națiunii române din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, luată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, de a se despărți în totalitate de Ungaria și de a se uni cu Regatul României, guvernul de la Budapesta a ignorat condițiile care i-au fost impuse și a refuzat să retragă armata, jandarmeria și aparatul administrativ din teritoriile

⁹ Vezi în *Aradul și Marea Unire, vol. cit.*, p. 250-254.

¹⁰ Pp. Petru Bejan, Corina Bejan Vașca, Dr. avocat Alexandru Horga-membu al Gărzilor Naționale Românești din Transilvania, în „Românul”(serie nouă), nr. din 10.X.1999, p. 3.

pe care trebuia să le cedeze României. Mai mult decât atât, în noaptea de 15 spre 16 aprilie, în mod perfid, pe un front larg, armata ungară a dezlănțuit un furibund atac asupra armatei române, pe care, în mod eronat, Cartierul General Ungar o considera inferioară armatei maghiare din toate punctele de vedere.

Trupele românești, al căror comandant era capabilul general Constantin Prezan, ofițer cu înaltă pregătire militară făcută în cadrul Școlii Superioare de Război a Franței, au contraatacat imediat cu o forță atât de violentă, încât linia de atac ungară a fost în totalitate destrămată¹¹. La rândul său, regele Ferdinand I a ordonat armatei sale să depășească aliniamentul trecătorilor de la Ciucea, de pe Crișul Repede, și de la Ciuci (actualmente Vârfuri), de pe Valea Crișului Alb.

În cele ce urmează vom face abstracție de desfășurarea generală a ofensivei armatei române și vom prezenta doar evenimentele de pe valea Crișului Alb, strict legate de localitatea Buteni.

Armata maghiară a pătruns spre Buteni și Sebiș, venind dinspre Arad și Chișineu Criș, și a instituit o atmosferă de teroare asupra populației române din zonă. Intrând în Buteni, s-au dedat la spargeri de magazine și jafuri. Între instituțiile atacate s-a numărat și banca evreiască de unde s-au luat toți banii și apoi i s-a distrus sediul¹².

Este de notat că în Buteni comunitatea israelită a fost acceptată de populația net majoritară românească fără a se crea dificultăți de natură etnică sau social-economică, permițându-li-se evreilor să construiască o sinagogă și să posede un cimitir numai al lor. Astăzi, în memoria colectivă a bătrânilor butinceni mai persistă atât *sinagoga*, cât și *morminții jidovești*.

Ofensiva militară românească pe valea Crișului Alb a fost executată de Regimentele 2, 3, 10 Vânători și Regimentul 35 Infanterie Dunărea, care au reușit să cucerească trecătoarea de la Ciuci, punct considerat ca inexpugnabil de către Comandamentul de Operațiuni al armatei maghiare. A urmat bătălia de la Buteni, în care ungurii au fost scoși din cuiburile de mitraliere, după lupte grele la care au luat parte toți gradații din cadrul celor patru regimente mai sus menționate. Ca dovadă a aceluia episod stă căderea

¹¹ C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandea, *Docționar. Comandanți militari*, București, 1983, p. 259-260.

¹² Eugen Glück, *Contribuții cu privire la frământările evreilor din Transilvania în anii 1918-1920*, în: „Aradul și Marea Unire”, Arad, 1993, p. 107.

în bătălia din zona Buteni-Bârsa-Sebiș, a colonelului Constantin Păulian, originar din Turnu Severin¹³.

Cu acel moment istoric, deosebit de important pentru localitatea Buteni, al eliberării de sub teroarea armatei Ungariei bolșevizată de către Bela Kun (pe numele real Bela Cohen) s-a pus capăt unei subjugări milenare exercitată de nemeșimea maghiară.

Facem aici, în premieră, afirmația că *Buteniul* și *Hălmaგიul* se pot mândri pe bună dreptate cu faptul că au fost cele dintâi localități importante din comitatul Aradului care au revenit în hotarele Regatului României Mari.

Aliniamentul până la care a înaintat armata română nu a mai fost niciodată mutat spre est, ci dimpotrivă, la solicitarea expresă a Comandamentului general al puterilor învingătoare în primul război mondial, ofensiva a continuat spre apus, până s-a ajuns la eliberarea Budapestei de sub teroarea și samavolniciile armatei roșii ungare.

Concomitent cu fuga resturilor diviziilor lui Bela Kun din fața armatei române dislocată în Transilvania istorică, au abandonat Buteniul și organele administrative maghiare, astfel încât s-a trecut la românizarea întregului sistem administrativ școlar, cultural și eclesastic.

O primă măsură a noii administrații românești a constat în asigurarea ordinii și liniștii publice cu ajutorul jandarmeriei rurale, deoarece mai erau prin zonă fanatici susținători ai vechiului regim, care se dedaseră la o seamă de fapte reprobabile, cauzând pagube cetățenilor pașnici. După reorganizarea administrativă a fostului comitat Arad, devenit județ, Buteniul a fost declarat *plasă* ce era condusă de către pretor. În subordinea acestuia se afla Secția de Jandarmerie compusă din Posturi de Jandarmi, dislocate în fiecare comună¹⁴.

În plan școlar s-a renunțat la predarea în limba maghiară, procedându-se și la înlocuirea manualelor școlare. Pe fațada edificiilor școlare s-au aplicat însemnele statului român, iar la primării s-a arborat tricolorul.

Buteniul, aidoma celorlalte localități transilvănene revenite în granițele Patriei Mamă – România – a cunoscut o dezvoltare economică de remarcant.

¹³ Corina Bejan Vașca, *op.cit.*, Arad, "Vasile Goldiș" University Press, 2010, p. 181.

¹⁴ Ion Pobirci, *Unele aspecte privind instituția jandarmeriei în județul Bihor și în Transilvania*, în "Munții Apuseni" II, Oradea, 1996, p. 63-76.

Prin trecerea Bisericii Ortodoxe a Transilvaniei sub oblăduirea Patriarhiei Române - al cărei mitropolit primat (încă nu se statutase demnitatea de Patriarh) devenise transilvăneanul originar din Toplița, Miron Cristea, luat din scaunul episcopal al Caransebeșului - a devenit posibilă construirea de biserici ortodoxe, fie în localități în care astfel de locașuri de cult nu existau, fie procedându-se la înlocuirea bisericuțelor din lemn, neîncăpătoare pentru toți enoriașii din parohie, cu edificii zidite din piatră și cărămidă.

În intervalul cuprins între anii 1921-1929, în nou constituitul județ Arad se construieră 19 așezăminte de cult ortodox, dintre care opt erau înălțate cu ziduri de piatră¹⁵. Între acestea, cea mai spațioasă și de un aspect arhitectural aparte a fost biserica din Buteni, cu hramul „Buna Vestire”, existentă și în prezent, fiind edificiul emblematic al localității noastre¹⁶.

¹⁵ Marius Eppel, *Biserici din județul Arad construite după Marea Unire, în Aradul și Marea Unire*, vol. cit., Arad, 1999, p. 267-272.

¹⁶ Descrierea detaliată în: Corina Bejan Vașca, *op. cit.*, p. 3-10.